

СТАТИИ - ПРИЛОЗИ

Владо ИВАНОСКИ

МАКЕДОНИЈА ВО БОРБАТА ПРОТИВ ФАШИЗМОТ -Педесет години од победата над фашизмот-

Во големата победа на антифашистичката коалиција во Втората светска војна, се вклучи и македонскиот народ, за кого антифашистичката борба беше и борба за национална слобода и за создавање своја држава.

Во текот на Втората светска војна, Балканот беше ветрометиште каде што се судираа интересите на фашистичка Италија, нацистичка Германија и на нивните сателити.

Македонскиот народ во овој период во вардарскиот, пиринскиот и егејскиот дел на Македонија - како и во Албанија, одделно или во рамките на отпорот на движењата во државите каде што живееше, зеде активно учество во борбата против фашизмот.

По завршувањето на Народноослободителната и антифашистичка војна во Македонија и Југославија (1941-1945), федерална Македонија влезе во југословенската федерација, Демократска Федеративна Југославија (ДФЈ).

Со уставно-правните одлуки на АСНОМ, македонскиот народ, за првпат во својата историја, на еден дел од територијата на Македонија ги реализира вековните стремежи за сопствена држава.

Но, како се дојде до слободата?

По потпишувањето и пристапувањето на Кралството Југославија кон Тројниот пакт, на 25 март 1941 година во Виена, истиот ден како и наредните денови до 29 март, низ цела Југославија и на територијата на Македонија избувнаа масовни демонстрации против пактот. Настаните од 27 март во Југославија беа повод Хитлер уште истиот ден да свика советување на Воениот совет во Берлин и да донесе одлука што побргу да ја нападне Југославија и да ја уништи како држава. Одлуката на Хитлер за напад на Југославија наложи одлагање на предвидениот напад на СССР за 38 дена, како и измени на планот за напад на Грција.

На 6 април 1941 година, без претходно објавување војна, беше нападната Југославија со учество на педесет и една дивизија со над 800.000 војници (германски, италијански и унгарски, кон кои подоцна се приклучија и бугарски воени единици). За неполни 11 дена Југославија беше заземена и безусловно капитулира.

Во планот на Хитлер за брзо ликвидирање на Југославија како држава, благодарение на својата положба Македонија имаше првостепено стратешко значење. На 7 април попладнето, во Скопје навлегоа германските војски, а неколку дена потоа беше заземена цела Македонија.

Набргу по капитулацијата, во текот на април, на состаноците одржани во Виена, меѓу министрите за надворешни работи на Италија и Германија - грофот Ќано и фон Рибентроп - беше постигната спогодба за поделба на Југославија.

Територијата на Македонија ја доживеа истата судбина, како и по Балканските војни и Букурешкиот мировен договор од 1913 година, кога беше поделена меѓу балканските сојузници: Грција, Србија и Бугарија. Делот на Македонија, кој по 1913 година потпадна под Србија и Грција, сега повторно беше разделен меѓу Германија, Италија и Бугарија. Со новата делба на Македонија и со фашистичката окупација беше доведена во прашање и самата егзистенција на нацијата.

Нападот врз Советскиот Сојуз, на 22 јуни 1941 година, којшто го изврши фашистичка Германија, имаше силен одраз врз борбеното расположение на народите во целиот свет. Ваквото расположение уште повеќе се засили по потпишувањето на Атлантската повелба, на 14 август 1941 година, меѓу претседателите на Велика Британија и Соединетите Американски Држави - Черчил и Рузвелт - со која, меѓу другото, се изразуваше вербата дека по уништувањето на нацистичката тиранија, ќе се воспостави мир и дека сите народи во своите држави ќе живеат слободно и безбедно.

Тоа борбено расположение се почувствува и во Македонија.

Воспоставувањето на окупаторскиот систем во Македонија ги мобилизира организациите на Комунистичката партија (КП) во Македонија во спроведувањето на антифашистичката платформа на Комунистичката партија на Југославија (КПЈ), која истакнуваше дека секој народ во борбата против фашистичкиот окупатор го решава и своето право на самоопределување. Тоа најдобро се гледа од ставовите и активностите што самоиницијативно ги преземаа организациите на КП на теренот. Уште во текот на Априлската војна се одржуваа состаноци на месните комитети на КП (Прилеп, Тетово, Куманово), се издаваа директиви за собирање оружје и муниција, за заплenuвање судски архиви и техника, за ослободување затвореници и заробеници. Овие акции и отпори го означија почетокот на подготовките за вооружено востание и започнување на борбата против фашизмот во Македонија во 1941 година.

Со нападот на Прилепскиот партизански одред врз бугарскиот полициски участок и други објекти во Прилеп на 11 октомври 1941 година, како и со судирот на Кумановскиот партизански одред на 12 октомври

1941 година, се отвори нова страница во историјата на македонскиот народ и националностите.

11 октомври 1941 година дојде како логичен продолжеток на сè она револуционерно што се случуваше во Македонија во минатите векови и децении, и претставува врвен израз на револуционерните и слободарски традиции на македонскиот народ изразени преку разни буни и востанија: Карпошовото (1689), Разловечкото (1876) и Кресненското (1878), избувнато непосредно по Берлинскиот конгрес. Меѓу востанијата, секако почесно место зазема Илинденското, од 1903 година.

По овој датум, првите партизански одреди (Скопскиот, Прилепскиот и Кумановскиот) им наметнаа на окупаторите поголеми воени судири. Борбата на македонскиот народ и националностите - Албанците, Турците, Власите, Србите, Ромите, Евреите и други - се издигна на повисок степен и беше предвесник на масовното вооружено востание со антифашистички и национално-ослободителен карактер.

По започнувањето на востанието се засили теророт на окупаторите во Македонија, кој се карактеризираше со масовни апсења, судски процеси, интернирања и сл.

Во вакви услови отпочна и процесот на развитокот на органите на борбата. Како резултат на тоа, во летото 1942 година, на теренот во Азот - Велешко, потоа во Прилепско и Крушевско, се одржаа и првите реонски советувања на тајните комитети од овие подрачја.

Во овој период, на територијата на Македонија, дејствуваа девет партизански одреди, кои преку судирите со фашистичките окупаторски сили успеаја да создадат полуслободни и слободни територии, како што беше случајот во Велешко и во Преспа. На овие територии, органите на НОБ постепено почнаа да прераснуваат во органи на народната власт.

Токму затоа, 1942 година, во Македонија, со право може да се нарече година во која е извојувана целосна политичка победа во борбата за придобивање на масите и зајакнување на Народноослободителната и антифашистичка војна.

Формирањето на Комунистичката партија на Македонија во март 1943 година и изборот на Централниот комитет значеше осамостојување на политичкото раководство на Македонија. Со преземените мерки и одлуки придонесе за интензивирање на НОБ во Македонија во 1943 и 1944 година.

По формирањето на Комунистичката партија на Македонија најзначаен настан во политичкиот живот беше одржувањето на Преспанскиот состанок на ЦК КПМ (2 до 4 август 1943 година). Периодот по Преспанскиот состанок беше исполнет со низа значајни настани од најновата историја на македонскиот народ: беа формирани првите единици на Народноослободителната војска на Македонија

(баталјонот “Мирче Ацев” на 18 август 1943 година); се прошируваа слободните територии; се формираа обласни комитети на КПМ и оперативни зони. Формирани се: Акциониот народноослободителен комитет на Македонија (АНОК) и Иницијативниот одбор за вршење подготовки за свикување на Првото антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ). На 20 декември 1943 година се одржа Фуштанското партиско советување. Се формира Покраинскиот комитет на СКОЈ за Македонија. Во октомври Главниот штаб на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Македонија (ГШ НОВ и ПОМ) го издаде Манифестот до македонскиот народ. Се одржа основачкиот конгрес на Народноослободителниот младински сојуз на Македонија (НОМСМ) и други.

Беа ослободени првите градови во Македонија (Кичево и Дебар). На слободната територија во Западна Македонија беше организирана мрежа на народната власт (од месни НОО, преку општински до околиски), потоа беа формирани првите воено-заднинските органи, команди на места во Дебарца, Кичево и Дебар, беа отворени првите училишта со настава на македонски јазик, беа определени пазарни денови, се одржа првиот свештенички собир, се формираа реонски чети и чети од учесници во Илинденското востание, селска милиција и народни судови. Беа избрани 42 делегати за Второто заседание на АВНОЈ. Сите овие елементи зборуваат за зародишот и идните контури на македонската држава уште во вителот на војната.

Во овој период НОБ се развиваше и во другите краишта на Македонија. Немаше катче во Македонија што не беше зафатено од вооруженото востание.

За растежот и силата на народноослободителното движење во Македонија во овој период сведочи и фактот што германската команда во Струга му предложи преговори на Главниот штаб на НОВ и ПОМ за меѓусебна размена на заробеници.

Кон крајот на 1943 година, военополитичката положба во светот и во Југославија стана мошне погодна за донесување одлуки со кои се зацврстуваа резултатите и придобивките на Народноослободителната и антифашистичка војна во Југославија и за давање насоки за нејзино завршување на целиот југословенски простор. Во вакви околности се одржа Второто заседание на Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија - АВНОЈ (29 ноември 1943), во Јајце на кое беа донесени одлуки од огромно значење за натамошниот тек на вооружената борба.

Во одлуката за изградба на Југославија врз федеративен принцип, АВНОЈ на сите народи им загарантира рамноправност и право на самоопределување. Оваа одлука е од посебно значење за македонскиот

народ. На ова Заседание тој за првпат во својата историја се избори за рамноправност со останатите југословенски народи, како резултат на неговото учество во антифашистичката војна.

* *
*

Периодот од почетокот на декември 1943 година, па сè до крајот на јули 1944 година, односно до свикувањето на Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ) на 2 август 1944 година, се карактеризираа, покрај другото, со бројни судири и победи против окупаторските војски. Тука спаѓаат зимските операции на НОВ и ПОМ на територијата на Македонија (Вардарска и Егејска), во периодот декември 1943 - јануари 1944 година, како и Февруарскиот поход. Овие борби се едни од најголемите кои што се водат на територијата на југословенското боиште во овој период.

Успешното изведување на Февруарскиот поход има големо политичко и воено значење за развитокот на НОВ во Македонија воопшто. Во текот на овој период дојде до израз високата политичка свест на борците и на населението за постигнување на крајната цел - создавање национална држава.

Во пролетта на 1944 година (април-јуни) се водеа жестоки борби со германските и бугарските војски, како и со балистичките формации на неколку реони во долината на Вардар, во Западна Македонија и во Јужна Србија. Овие борби во македонската историографија се познати под името Пролетна офанзива. По завршувањето на оваа офанзива, со исклучок на поважните комуникации и градовите, целата територија на Македонија практично беше ослободена. На слободната територија се развиваше целокупниот живот, насочен во прв ред кон стабилизирање на народната власт и политичките организации. Сите овие услови овозможуваа непречено свикување на Првото заседание на АСНОМ во манастирот "Св. Отец Прохор Пчински" во близина на Куманово, на 2 август 1944 година на Илинден.

Одлуките и решенијата што ги донесе АСНОМ на своето прво заседание, според својот карактер, имаат уставноправно значење.

Периодот од Првото до Второто заседание на АСНОМ (август-декември 1944) претставува одделна фаза во Народноослободителната борба на Македонија. По четиригодишната борба, конечно беа реализирани вековните стремежи за национална и социјална слобода. Беше ослободена територијата на денешна Република Македонија.

По конечното ослободување на Македонија, на 19 ноември 1944 година, натамошната дејност на македонските единици во составот на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Југославија се одвиваше во борбите за ослободување на Косово, а подоцна и во

завршните операции за конечно ослободување на Југославија, по пробивот на Сремскиот фронт и понатаму до Загреб и Марибор.

Вооруженото востание на македонскиот народ од 1941 година бележеше константен пораст до конечното ослободување на Македонија. Тоа може да се следи и преку бројот на партизанските одреди и на воените единици што се формираа на територијата на Македонија. Ако во 1941 година имаше само три партизански одреди, тој број во 1942 година се зголеми на девет. Во 1943 година, беа формирани првите воени единици - баталјоните "Мирче Ацев", "Страшо Пинџур", "Стив Наумов", Кичевскиот, Мавровскиот, "Јордан Николов", Дебарско-младинскиот и двата косовски батаљона "Рамиз Садику" и "Борис Вукмировиќ". Во ноември 1943 година беше формирана Првата македонско-косовска бригада, а во декември истата година, на територијата на егејскиот дел на Македонија, беше формирана и Втората македонска бригада. Во наредната 1944 година, македонската народноослободителна војска, како составен дел на НОВ во Југославија, посебно во завршните операции за ослободувањето на Македонија, ја сочинуваа три корпуси (15., 16. и Брегалничко-струмичкиот), во чиј состав влегуваа 7 дивизии со 22 ударни бригади, 4 артилериски бригади, 3 пионерски и една коњичка бригада.

Вкупниот број борци и старешени во воените единици во Македонија, во текот на Втората светска војна, ја надмина цифрата од 76.000. Оваа вооружена сила на македонскиот народ и националностите водеше секојдневни борби со германските сили, со Петтата бугарска фашистичка окупаторска армија во Македонија, како и со балистичките формации во Западна Македонија.

Единиците на НОВ и ПО во Македонија, само на територијата на вардарскиот дел на Македонија, за време на војната врзуваа за себе над 60.000 фашистички окупаторски војници и полицајци (бугарски, германски и италијански). Од оваа бројка над 45.000 се наоѓаа на територијата на Македонија окупирана од Бугарија, а над 15.000 на територијата на Македонија, окупирана од Италија, не сметајќи ги притоа квислиншките албански формации.

Македонците од Пиринскиот дел на Македонија се најдоа во првите редови на антифашистичкиот отпор во Бугарија. Кај раководителите и функционерите на Бугарската комунистичка партија за Пиринска Македонија (поголем број Македонци), уште во почетокот беше искристализирано гледиштето дека преку вооружена антифашистичка борба ќе дојде до длабоки демократски промени во Бугарија. За такви промени, пак, пиринските Македонци беа најнепосредно заинтересирани, сметајќи дека преку борба ќе се изборат за својата правда.

По деветтосептемврските настани во Бугарија, во периодот од 1944 до 1948 година, беа преземени нивни мерки од страна на Отечественофрон-

товска Бугарија за задоволување на националните права на Македонците во Пиринскиот дел на Македонија. Беше призната посебноста на Македонците и тие се здобија со културна автономија. Беа отворени школи во кои наставата се изведуваше на македонски јазик, со македонски учители. Беше формиран македонски театар и се отворија македонски книжарници.

Меѓутоа, со настаните од 1948 година, по Резолуцијата на Информбирото, со која Југославија беше исклучена од составот на тој форум, дојде до кардинални промени во ставот кон македонската нација и држава. Така, и покрај масовното учество на пиринските Македонци во борбата против фашизмот во текот на Втората светска војна, нивните идеали по завршувањето на војната не се остварија ни делумно.

По распарчувањето и окупацијата на Егејска Македонија, македонското население се најде во уште потешка економска и политичка положба. Сите последици што ги донесе војната на економски и национален план најмногу ги почувствува населението од неразвиеното подрачје, како што тоа беше случај со Егејскиот дел на Македонија.

Македонците од овој дел на Македонија, како и Македонците од Пиринска Македонија, верни на своите национални и револуционерни традиции, сметаа дека е дојдено времето кога треба да се реши нивното прашање, односно со своето учество во отпорот, преку борба, да се здобијат со национални и социјални права. Токму затоа, Македонците од Егејскиот дел на Македонија првите групи за отпор ги формираа уште во текот на април 1941 година, за да ги имаат во мај првите вооружени судири со окупаторските сили (италијански, бугарски), а во септември зедоа масовно учество во познатото Драмско востание.

Со завршувањето на војната, страдањата на Македонците во Егејскиот дел на Македонија не престанаа. Тие, исто така, зедоа масовно учество во Граѓанската војна во Грција во времето од 1946 до 1949 година. Со ликвидирањето на Демократската армија на Грција (ДАГ), надежите за рамноправност и национална слобода не беа остварени. Во текот на Граѓанската војна и по неа, повеќе под притисок и терор, македонското население беше присилено масовно да емигрира и да се распрсне речиси по сите континенти во светот.

Крајот на Втората светска војна (која траеше цели 6 години) и победата над фашизмот, човештвото ги плати со животите на околу педесет милиони луѓе (војници, жени, деца и старци). Советскиот Сојуз со дваестте милиони жртви е на челното место, Полска со шесте милиони жртви го зазема второто место, а веднаш по неа е Југославија, со милион и седумстотини илјади жртви.

Југословенското боиште во текот на Втората светска војна перманентно за себе врзуваше од 600 до 850 илјади непријателски војници (гер-

мански, италијански, бугарски, квислиншки и др.), кои во подруги околности би биле пратени на Источниот фронт во борбата против Советскиот Сојуз. Од друга страна, во периодот на завршните операции за ослободувањето на Југославија, Народноослободителната војска на Југославија ја достигна бројката од осумстотини илјади. Дури и нешто повеќе, иако краткотрајна, Априлската војна на територијата на Југославија имаше огромно значење за развојот на ситуацијата во текот на Втората светска војна.

Преку четиригодишната Народноослободителна војна, југословенските народи, вклучувајќи го и македонскиот, не само што се бореа за ослободување од повеќекратните фашистички окупатори и нивните квислинзи, туку го исполнија и својот интернационален долг спрема сојузничките сили (СССР, САД, Велика Британија). Исто така, им помогнаа и на соседните земји Бугарија, Албанија и Грција во борбата против фашизмот.

Македонскиот народ, во завршните операции за ослободување на Југославија, во борбите против германските војски учествуваше со Петнаесеттиот македонски корпус, чија бројна состојба изнесуваше околу 24.000 борци, или 1/3 од сопствениот воен потенцијал.

Во борбите за победата над фашизмот и по 9 мај, сè до 15 мај 1945 година, само Вардарска Македонија даде 24.000 жртви, вклучувајќи ги тука и преку 7.000 македонски Евреи, кои бугарскиот окупатор во 1943 година ги депортира во концентрациониот логор во Треблинка, Полска.

Материјалните штети што ги претрпе Македонија во текот на Втората светска војна беа огромни: разурнати или опожарени преку 10.000 домови и над 4.000 јавни објекти; 83.000 случаи на ограбувања; преку 300.000 грла однесен или заклан крупен и ситен добиток; наполно уништени сообраќајници; урнати 170 мостови; уништени 500 км. железничка пруга, или 80% од целата железничка мрежа, како и сите локомотиви и 97% од вагоните. За време на окупацијата неконтролирано се експлоатираше природното богатство - рудниците и шумите. Беа разурнати индустриските капацитети, а работната сила немилосредно се експлоатираше. Се земаше сè што можеше да се земе и од земјоделството.

Македонскиот народ, кревајќи се на вооружено востание во борбата против фашистичките окупатори, уште во 1941 година застапа на страната на антифашистичката коалиција, на чие чело се наоѓаа СССР, Велика Британија и САД. Со доаѓањето, пак, на првите воени мисии при ГШ НОВ и ПО во Македонија - на британската во септември 1943 - на слободната територија на Западна Македонија во Црвена Вода - Охридско, а потоа и на американската и советската во 1944 година, всушност беше

означено и првото меѓународно признавање на НОБ на Македонија, уште за време на Втората светска војна.

Претставниците на овие мисии, преку своите извештаи, исцрпно и објективно ги информираа претпоставените во своите земји за состојбите во Македонија, меѓу другото, и за тоа дека единствено македонските партизани се борат против повеќекратните фашистички окупатори во Македонија. Дури и нешто повеќе: шефовите на воените мисии на Велика Британија и Соединетите Американски Држави - Сричка и Дикенсон - присуствуваа и ја следеа работата на Првото заседание на АСНОМ (одржано на 2 август 1944 година). Тие беа сведоци на раѓањето на државата на македонскиот народ - ФЕДЕРАЛНА МАКЕДОНИЈА, прва по Самоиловата од крајот на десеттиот и почетокот на единаесеттиот век.

Со создавањето на Федерална Македонија, македонскиот народ, единствено во Вардарскиот дел на Македонија, се здоби со национална и социјална слобода, слобода платена со процентуално голем број човечки животи споредено со бројната состојба на населението и со огромните материјални штети.

Vlado IVANOVSKI

MACEDONIA DURING THE STRUGGLE AGAINST FASCISM (Summary)

During the World War II and the great victory of the antifascists coalition, through the liberation war commenced on 1941, the Macedonian people gave its own implementation. Following the side of the coalition, for the Macedonian nation was the step towards its national liberation and creation of its own state.

For the first time in its own history the Macedonian nation, together with the nationalities living in Macedonia, has achieved the aims of the number of previous generations.

Establishment of the Federal Macedonia within the framework of the Democratic Federal Yugoslavia since the World War II, was paid by an enormous figure of human victims taking into consideration the overall population as well as the enormous material disadvantage.